ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

LITERARY SCIENCE

УДК 821.161.3-311.6’06.09
https://doi.org/10.29235/2524-2369-2026-71-4-323-331

Паступіў у рэдакцыю 01.06.2026
Received 01.06.2026

Л. Г. Дуктава

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ ЖАНОЧЫХ ВОБРАЗАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ ПРЫ АДЛЮСТРАВАННІ ТЭМЫ ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ

Аннотация. Рассматриваются особенности репрезентации женских образов в прозе белорусских писателей трех поколений, отражающих тему Великой Отечественной войны. В эпических произведениях В. Быкова, И. Чигринова, В. Гниломедова, Е. Браво, М. Познякова созданы выдающиеся женские образы, с помощью которых многогранно проявляются черты национального характера: мужество, преданность родной земле, самопожертвование, милосердие, трудолюбие. Анализируются особенности репрезентации образа женщины в произведениях белорусских писателей, принимавших участие в боевых действиях в Великой Отечественной войне, на примере образа Франи в рассказе В. Быкова «Полюби меня, солдатик». Раскрывается специфика восприятия женских образов в романах писателей поколения «детей войны» И. Чигринова, В. Гниломедова; прослеживаются особенности изображения женщин на войне в романном цикле И. Чигринова; показаны традиции и новаторство в изображении дендрологических образов, имеющих женское начало, в эпических произведениях писателей разных поколений; охарактеризован потенциал в рецепции образа женщины в творчестве писателей – представителей наследников поколения победителей с учетом новой литературной ситуации в изображении темы Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: военная проза, женский образ, эпическое произведение, Е. Браво, В. Быков, И. Чигринов

Для цитирования: Дуктава, Л. Г. Рэпрэзентацыя жаночых вобразаў у сучаснай беларускай прозе пры адлюстраванні тэмы Вялікай Айчыннай вайны / Л. Г. Дуктава // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2026. – Т. 71, № 4. – С. 323–331. https://doi.org/10.29235/2524-2369-2026-71-4-323-331

Liubou G. Duktava

Belarusian State University, Minsk, Belarus

REPRESENTATION OF FEMALE IMAGES IN MODERN BELARUSIAN PROSE WHEN ILLUSTRATING THE THEME OF THE GREAT PATRIOTIC WAR

Abstract. The article examines the features of the representation of female images in the prose of writers of three generations who reflect the theme of the Great Patriotic War. The epic works of V. Bykau, I. Chygrinau, U. Gnilomedau, E. Brava, and M. Paznyakou create outstanding female images, with the help of which the multifaceted traits of the national character are shown: courage, devotion to the native land, self-sacrifice, mercy, and hard work. The paper highlights the features of the depiction of women in the works of Belarusian writers who participated in the hostilities of the Great Patriotic War, focusing on the consideration of the image of Frani in the story “Love Me, Soldier” by V. Bykau; the specifics of the reception of female images in the novels of writers of the generation of “children of war” I. Chigrynau, U. Gnilamedau are revealed, the features of the depiction of women in war within the novel cycle of I. Chigrynau are traced; traditions and innovations in the depiction of dendrological images that have a female origin in the epic works of writers of different generations are revealed; the potential in the representation of female images in the work of writers – representatives of the descendants of the generation of winners is characterized, taking into account the new literary situation in the depiction of the theme of the Great Patriotic War.

Keywords: military prose, female image, an epic work, E. Brava, V. Bykau, I. Chygrinau

For citation: Duktava L. G. Representation of female images in modern belarusian prose when illustrating the theme of the Great Patriotic War. *Vestsi Natsyyanal’nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academyof Sciences of Belarus. Humanitarian Series,* 2026, vol. 71, no. 4, pp. 323–331 (in Belarusian). https://doi.org/10.29235/2524-2369-2026-71-4-323-331

© Дуктава Л. Г., 2026

Уводзіны. Ваенная тэматыка адносіцца да ліку магістральных у беларускай літаратуры другой паловы XX – пачатку XXI ст. Тэма батальных падзей 1940-х гг. гучыць шматаспектна, прадстаўлена літаральна ва ўсіх эпічных, лірычных, ліра-эпічных, драматычных жанрах у нацыянальнай літаратуры Беларусі. Да асаблівасцей адлюстравання ваеннай тэмы ў эпічных творах сучасных беларускіх пісьменнікаў, якія асэнсоўваюць падзеі Другой сусветнай вайны на вялікай часавай адлегласці, праз некалькі дзесяцігоддзяў, звяртаюцца даследчыкі М. Курыпка (дысертацыйнае даследаванне “Гераічны і трагічны модусы мастацкасці ў сучасным рамане пра Другую сусветную вайну ў англійскай і беларускай літаратурах (канец XX – пачатак XXI ст.)”) [7], А. Крыклівец (манаграфія “Сучасная беларуская літаратура аб Вялікай Айчыннай вайне: традыцыі, ідэалогія, паэтыка”) [6] і інш. Аднак адным з актуальных і мала распрацаваных з’яўляецца пытанне выяўлення асаблівасцей рэцэпцыі жаночых вобразаў у творах беларускіх празаікаў, якія напісаны ў перыяд новай літаратурнай сітуацыі (пачынаючы з 1986 г.), што абумоўлівае актуальнасць і вызначае мэту дадзенага даследавання. Культурна-гістарычны, параўнальны, апісальны метады аналізу мастацкага тэксту даюць магчымасць вылучыць тэндэнцыі ў паказе жаночых вобразаў у сучасных празаічных творах беларускіх пісьменнікаў розных пакаленняў.

Асноўная частка. Варта адзначыць, што над тэмай адлюстравання падзей Вялікай Айчыннай вайны працуюць прадстаўнікі літаратараў *трох пакаленняў*: удзельнікі ваенных дзеянняў, “дзеці вайны”, а таксама прадстаўнікі нашчадкаў пакалення пераможцаў. Сярод задач даследавання – вылучыць асаблівасці адлюстравання вобраза жанчыны ў творах беларускіх пісьменнікаў – удзельнікаў баявых дзеянняў Вялікай Айчыннай вайны, акцэнтуючы ўвагу на разглядзе вобраза Франі ў аповесці “Пакахай мяне, салдацік” В. Быкава; раскрыць спецыфіку рэцэпцыі жаночых вобразаў у раманах пісьменнікаў пакалення “дзяцей вайны” І. Чыгрынава, У. Гніламедава, прасачыць асаблівасці паказу жанчыны ў вайне ў межах раманнага цыкла І. Чыгрынава; раскрыць традыцыі і наватарства ў адлюстраванні дэндралагічнх вобразаў, якія маюць жаночы пачатак, у эпічных творах пісьменнікаў розных пакаленняў; ахарактарызаваць патэнцыял у рэпрэзентацыі жаночых вобразаў у творчасці пісьменнікаў – прадстаўнікоў нашчадкаў пакалення пераможцаў з улікам новай літаратурнай сітуацыі ў адлюстраванні тэмы Вялікай Айчыннай вайны.

У 1990–2000-я гг. працягваюць свой жыццёвы і творчы шлях пісьменнікі – *удзельнікі ваенных дзеянняў*, чый талент раскрыўся ў савецкі час. Гэта Янка Брыль (1917–2006), Васіль Быкаў (1924–2003), Іван Навуменка (1925–2006), Алесь Адамовіч (1927–1994), Іван Шамякін (1921–2004). У творах савецкага перыяду гэтых аўтараў створаны выдатныя жаночыя вобразы, з дапамогай якіх шматгранна паказаны рысы нацыянальнага характару, лепшыя ўзоры ўвайшлі ў літаратурную скарбніцу айчыннага прыгожага пісьменства. Непакорнасць і моц духу перад ворагам-захопнікам занатаваны ў вобразе Сцепаніды Багацька ў аповесці В. Быкава “Знак бяды” (1982). Жыццястойкасць і ахвярнасць – у вобразе-архетыпе маці, для якой не існуе чужых сыноў, у апавяданні “Маці” (1957) Я. Брыля. У дакументальнай кнізе А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка “Я з вогненнай вёскі…” (1970–1973) жанчыны – жывыя сведкі карніцкіх дзеянняў, тыя, хто захаваў памяць пра пекла па знішчэнні членаў іх сям’і і аднавяскоўцаў. Жаночы пачатак адзначаецца ў шэрагу прыродных вобразаў-сімвалаў ваеннай прозы, падобных па сваёй жыццёвай сімволіцы, – маўклівае супраціўленне, адданасць роднай зямлі і трывушчасць. Гэта вобраз адзінокай сасны ў раманах І. Навуменкі, вобраз самотнай птушкі ў аповесці В. Быкава “Жураўліны крык” (1959).

У 1980–1990-я гг. у беларускай ваеннай прозе з’яўляецца новая плынь пры асэнсаванні падзей 1940-х гг., калі акцэнтуецца ўвага на псіхалогіі “дэфармаванага” вайной пакалення, пра што сведчаць творы і літаратараў гэтага пакалення – “Палон” (1991) М. Аўрамчыка, “Ахвяры” (1988–1989) І. Шамякіна, “Выканаўца” (1994) А. Асіпенкі.

У аповесці В. Быкава “Пакахай мяне, салдацік” адлюстраваны трагічны вобраз беларускі Франі. Дзеянні адбываюцца ў Аўстрыі ў 1945 г. Малады камандзір узвода супрацьтанкавых гармат, лейтэнант Змітрок Барэйка, сустракае на чужыне фактычна напярэдадні доўгачаканай Перамогі сваю зямлячку Франю. Здаецца, нават у час, калі вайна “кацілася пад адхон”, героі знаходзяцца ў атмасферы напружання і трывогі, але іх гутаркі паміж сабой нагадваюць пра звычайнае чалавечае жыццё, дзе ёсць месца каханню, міру, шчасцю, Богу. Выхаваная як ваяўнічая

атэістка, нягледзячы на жахі, з якімі сутыкнулася зашмат у час ваеннага ліхалецця, Франя, пачуўшы арган ды спевы “Аве, Марыя!”, становіцца хрысціянкай, сцвярджае, што Бога не можа не быць. Жанчына на вайне паказана ў аповесці В. Быкава як духоўна трывалая асоба, якую не надламала, “не агрубіла” вайна, яна засталася вернай спрадвечным агульначалавечым каштоўнасцям. Гераіня аповесці адзначае, што галоўнае – гэта чалавечнасць, а не розум, бо разумным можа быць і злачынца. Разам з тым пісьменнік у творы зусім не рамантызуе жаночы лёс у вайне, аўтар акцэнтаваў увагу на “аголенай праўдзе” (Франя загінула), дэтэрмінаванасці трагічнага лёсу дзяўчыны цяжкімі абставінамі ваеннага перыяду, у якіх, здаецца, праходзіць самая лепшая пара чалавека – пара маладосці. Жаночы вобраз у аповесці “Пакахай мяне, салдацік” В. Быкава адлюстраваны ў кантэксце асэнсавання праблемы страчанага пакалення.

У творах пісьменнікаў *пакалення “дзяцей вайны”* Івана Чыгрынава (1934–1996), Уладзміра Гніламедава (1937–2024) прысутнічае трагічнае і гераічнае: трагічнае гучанне народнай бяды падчас ваеннага ліхалецця і гераічны пафас, скіраваны на ўслаўленне подзвігу абаронцаў краіны.

У сярэдзіне 1990-х гг. народны пісьменнік Іван Чыгрынаў працягвае працу над пенталогіяй, якую пачаў у 1970-я гг. Да гэтага часу былі надрукаваны і экранізаваны тры першыя раманы эпічнага цыкла: “Плач перапёлкі” (1972), “Апраўданне крыві” (1977), “Свае і чужыя” (1984). У 1994 г. быў надрукаваны раман “Вяртанне да віны”, у 1996 г. – “Не ўсе мы згінем”. У цэнтры ўвагі эпапеі – народная барацьба, жыццё акупаванай беларускай вёскі падчас ваеннай навалы. Асноўная ўвага літаратуразнаўцаў пры вызначэнні мастацкіх вартасцей раманнага цыкла, герояў твораў сканцэнтравана на вобразах Радзівона Чубара, Дзяніса Зазыбы, але не засталіся па-за ўвагай даследчыкаў літаратуры і жаночыя персанажы ў эпапеі І. Чыгрынава. Т. Грамадчанка адзначае: “Чыгрынаўскіх гераінь цяжка ўявіць са зброяй у руках. Яны думаюць пра тое, чым накарміць дзяцей, трывожацца за лёс мужоў, сыноў, бацькоў” [2, с. 559].

У час, калі ўжо з’явіліся першыя два раманы пенталогіі, пісьменнік у інтэрв’ю ў газеце “Літаратура і мастацтва” выказвае пашану беларускай жанчыне на вайне: “Гэта ж не сакрэт, што яны, можа, зрабілі ў вайне найбольш. Бо неяк умелі і з мужчынамі жыць, неяк умелі і дзяцей нарадзіць, неяк умелі і працаваць, і патомства захаваць, і ваяваць, і хлеб сеяць, і паспагадаць, і раны перавязаць, умелі любіць і ненавідзець. Гэта нейкая ўсёабдымная з’ява – жанчыны ў вайне, асабліва ж вясковыя. Сваіх жонак я найперш пішу са сваёй маці Хадоскі Ігнатаўны” [1, с. 8]. Узгадаем, што ў рамане “Плач перапёлкі” маці пісьменніка выступае прататыпам да персанажа Хадоскі Гаўрыліхі (старшыніхі), паказанай у рамане працавітай і клапатлівай жонкай і маці: «Пакуль верамейкаўцы збіраліся ў гурты ды гаманілі, абмяркоўваючы вясковыя навіны, а больш – тое, што павінны былі сёння рабіць, Гаўрыліха паспела нажаць снапоў на цэлы ўмалот на таку, займаючы паласу як найшырэй. Аксюта Драніцава дарэмна казала – жанчына гэтая ніколі не “ўладала”, хоць была замужам за чалавекам, які доўгі час працаваў старшынёй суседняга з Верамейкамі сельскага Савета, бо ў хаце мела багата малых дзяцей, здаецца, пяцёра ажно, і ёй ці было калі нават адысці ад ночваў» [9, с. 37]. У пенталогіі створана галерэя жаночых вобразаў: Марфа Зазыба, Дуня Пракопкіна, Ганна Карпілава, Палага Хахлова, Вольга Макавец, Анюта Жмэйдава.

З аднаго боку, у раманным цыкле І. Чыгрынава вобраз жанчыны сімвалізуе працяг жыцця. Нават у ваенны час беларуская жанчына нараджае, натхняе, дбае пра сваю сям’ю, тым самым не дазваляе ні сабе, ні іншым блізкім ёй людзям скарыцца перад выклікам часу. Д. Бугаёў адзначае: «Разуменне цяжару жаночай долі, асабліва ў часы ваеннага ліхалецця, ды і агульная стылёвая арыентацыя стрымлівалі пісьменніка ад наўмыснага прыхарошвання вясковых жанчын, вымушалі яго звяртацца да падкрэслена рэалістычных фарбаў. Толькі пра Дуню Пракопкіну гаворыцца, што яе голас “вылятаў з грудзей, як пасярэбраны”. Ёсць таксама свая паэтычнасць, адчувальная больш у падтэксце, чым у прамым стылёвым выяўленні, у паказе радзінаў у Сахвеі Меляшонкавай, на якія, не зважаючы на ўсе нягоды вайны, збіраюцца верамейкаўскія жанчыны. Гэтыя радзіны можна ўспрымаць як сімвал трываласці жыцця, яго ўстойлівасці на разбуральных вятрах часу» [9, с. 14].

З другога боку, у пенталогіі паказана, як спее рашучасць у вермайкаўцаў па супрацьстаянні ворагу, яна датычыцца і жанчын. У рамане “Свае і чужыя” апісана сітуацыя, калі былі забіты нямецкія лётчыкі, якія зрабілі вымушаную пасадку за паўсотню кіламетраў ад лініі фронту.

Па адной версіі, аперацыяй па іх знішчэнні кіравала краснапольская міліцыя і “галоўнай ударнай сілай былі мясцовыя мужыкі, якія аблажылі немцаў з усіх бакоў, маючы на ўзбраенні тапары ды аглоблі” [9, с. 569]. Па другой версіі, знясіленых ворагаў забілі матыгамі сялянскія жанчыны, калі знянацку тыя патрапіліся на іх шляху: “Баранаў цяпер дакладна не ведаў, што здарылася з тымі нямецкімі лётчыкамі пасля, аднак чуў ад кагосьці, што нібыта міліцыянерам не ўдалося давесці іх да Краснаполля. Усе чацвёра палеглі пад ударамі матыг, з якімі накідваліся на іх па дарозе раз’юшаныя вясковыя кабеты… Такая нянавісць ужо была ў людзей да фашыстаў. Вось і сёння гаспадыня гэтай хаты адразу нагадала пра тое, што менавіта вясковыя кабеты, а ні хто іншы, пабілі тады нямецкіх лётчыкаў” [9, с. 569].

Варта адзначыць, што ў першых трох раманах пенталогіі аўтар звяртае ўвагу на тое, што вясковыя жанчыны атаясамліваюцца з маральным стрыжнем народа, які грунтуецца на стойкасці, вернасці роднай зямлі, адданасці сям’і, самаахвярнасці. Гэтыя традыцыі маюць працяг у мастацкім увасабленні жаночых вобразаў, адлюстраваных на старонках раманаў, напісаных у 1990-я гг., – “Вяртанне да віны”, “Не ўсе мы згінем”.

Выпрабаванне на чалавечнасць праз пакуты і жахі праходзіць Ганна, гэты жаночы вобраз адлюстраваны ў рамане “Вяртанне да віны”. На яе вачах была знішчана вёска Бароўка, загінулі родныя. У творы прадстаўлены вобраз не зламанай асобы, а здольнай перажыць сваё гора, працягваць жыць, выхоўваць дзяцей. У творы падкрэсліваецца, што яна не цураецца горкіх успамінаў, а захоўвае памяць, якая для яе не проста памяць пра ўласную старонку біяграфіі, а гэта народная памяць.

І. Чыгрынаў у творы “Вяртанне да віны” закранае пытанне здрадніцтва на вайне. Глыбокім псіхалагізмам прасякнуты вобраз маці паліцая Рэйдзіхі, што з’яўляецца мастацкім увасабленнем мацярынскай трагедыі. Клубок негатыўных пачуццяў суправаджае жанчыну з-за выбару, які зрабіў яе сын Якаў, калі перайшоў на варожы бок. Гэта і пачуццё сораму перад людзьмі за яго ўчынкі, а таксама пачуццё страху і вялікай віны за тое, што не можа сабе адмовіць знайсці і пахаваць цела свайго дзіцяці. Пісьменнік пазбягае адназначнасці ў адлюстраванні жаночых персанажаў, прадстаўленыя ў рамане вобразы паказаны ў віхуры перажыванняў, думак, страхаў, якімі жыве жанчына ў вайне.

У рамане “Не ўсе мы згінем” паказана некалькі пакаленняў вясковых жанчын, яны выступаюць сімвалам стойкасці і рашучасці, што адпавядае аптымістычнай назве твора. Вобраз жонкі Масея Зазыбы з’яўляецца ўвасабленнем такіх якасцей, як прыродная кемлівасць, цярплівасць, мудрасць, самаахвярнасць і чалавечнасць. Нягледзячы на боль, які перажывае Зіна Зазыба, калі сутыкаецца з несправядлівасцю падчас вайны, захоўвае сваю чалавечую годнасць перад тварам ворага, духоўную чысціню.

Вобраз жанчыны ў раманным цыкле І. Чыгрынава – нястомная працаўніца і добрая гаспадыня, верная жонка і клапатлівая маці, а таксама мужная салдатка.

У рамане “Вайна” (2010) У. Гніламедава – пятым творы акталогіі – паказана жыццё жыхароў прыпушчанскага краю ў часы ваеннага ліхалецця. У цэнтры ўвагі – жыццё вясковай сям’і заходнебеларускай вёскі. Шэраг персаніфікаваных раслінных вобразаў твора звязаны з жаночым пачаткам, што ўзбагачае мастацкую тканіну твора, задае пэўную эмацыянальную танальнасць у паказе ваенных падзей. Дэндралагічны код у рамане “Вайна” У. Гніламедава звязаны з вобразамі вішні і сасны. М. Курыпка звяртае ўвагу на сімвалічнае гучанне вобраза сасны ў рамане “Вайна”: “З чалавечай крывёю параўноўвае У. Гніламедаў раны расшчэпленай артылерыяй сасны з праславянскім дрэвам вечнасці, смала якога нібы кроў чалавечая” [7, с. 14]. Адлюстраваная выява, калі быў парушаны ствол сасны, выступае знакам страты мірнага ўсталяванага спакою і парадку. Разам з тым мастацкае ўвасабленне вобраза сасны ў творы У. Гніламедава працягвае традыцыі ў выкарыстанні гэтага вобраза ў ваеннай прозе І. Навуменкі. Надзяленне дрэва “чалавечымі якасцямі” набліжае да прачытання яго кодавага значэння як дрэва-салдата.

Што датычыцца вобраза вішні, адзначым, што ў творах вуснай паэтычнай творчасці ён звязаны з матывам нараджэння, плоднасці. Квітнеючае дрэва сямейства ружовых сімвалізуе дзяўчыну шлюбнага ўзросту.

У сцэне варожага наступлення ў рамане У. Гніламедава “Вайна” вайскоўцы зламалі дрэва, пасля чаго аголенае і скалечанае “цела-ствол” смакоўнай вішні застаецца ляжаць на доле:

«На прыгуменні ў Кужалёў, каля склепа, буйна зарадзіла вішня. Яна пайшла на дэсерт. Ягады яшчэ не даспелі, але кіслінка, мусіць, была дарэчы, таму што вайскоўцы паваліліся на вішаньку ў адначассе і ўсе разам. Дружна, з гоманам, абабралі ніжнія галіны, а вось да верхніх было не дабрацца. А наверсе вішні самыя спелыя. Немцы пераглянуліся паміж сабой, пагергеталі і пачалі з бессаромным нахабствам гнуць дадолу ўсё дрэва. Учапіліся за галіны, за ствол. Дрэва ўпарта не паддавалася.

– Verfluechte! (у перакладзе з нямецкай мовы “праклятае”. – *Л. Д.*) – лаяўся той, што іграў на гармоніку.

Повар прынёс сякеру. Пачалі секчы пад корань. Нарэшце вішню павалілі і, весела зарагатаўшы, абабралі дашчэнту. Ссечанае дрэва ляжала на зямлі голае, згвалтаванае, вываленае ў пяску, зможанае» [3, с. 29]. Зламаная вішня – персаніфікаваны вобраз прыгнечанай дзяўчыны – сімвалізуе маладую і прыгожую Беларусь у трагічны перыяд пачатку Вялікай Айчыннай вайны.

Жанчына ў творы У. Гніламедава паказана як руплівая працаўніца. У творы прысутнічае шэраг сцэн, у якіх адлюстравана калектыўная праца аднавяскоўцаў, падрабязна апавядаецца і пра зладжаны працоўны працэс у вясковым жаночым асяроддзі. Так, у рамане “Вайна” адлюстраваны трагічны момант: калі былі спалены вёскі Ліпна і Лёска Камянецкага павета, прускаўцы прымаюць рашэнне паставіць крыж з ручніком каля царквы як даніну традыцыі аховы падчас вялікай бяды. Да таго ж напярэдадні захопнікі скінулі з прускаўской царквы званы на пераплаўку для патрэб арміі. Згодна з хрысціянскай традыцыяй, і крыж, і ручнік вяскоўцы павінны былі зрабіць у адну ноч: мужчыны – зрабіць крыж, жанчыны – саткаць ручнік. У творы падрабязна распісаны ўвесь працэс працы па вырабу кужальнага палатна, у якім удзельнічаюць жанчыны. У працэсе калектыўнай работы над ручніком, які давялося стварыць за адну ноч, адчуваецца атмасфера адказнасці падчас пачэснай і руплівай працы з ільном: “Церніцу паставілі ў тым жа хляве, дзе ляжаў забыты лён, і хутка прапусцілі праз яе некалькі пакамечаных снапкоў. Адны пры запаленай лампе церлі, другія трапалі, чацвёртыя ладзілі калаўроты і кросны. Асабліва стараліся Света і Ганна Бочка, але праца спорылася і ў іншых. Рабілі як утрапёныя. За кудзелі, запусціўшы пявучыя калаўроты, селі Прося з Гэлькай Відэрка ды яшчэ Шведава Люба. Астатнія, у тым ліку і Фёкла, рабілі аснову і ўток, намотвалі ніткі на цэўкі. Якасць прадзіва прыдзірліва правярала Амелія, якая таксама ўдзельнічала ў агульнай справе – давала парады” [3, с. 437–438]; “Аснову заклалі ручную – як на ручнік. Ткала Фёкла, абазначаная ў гэтай справе. Праз гадзіну-другую атрымалася тонкае кужальнае палатно. Ручнік быў ужо гатовы, заставалася толькі вышыць на канцах арнамент і аздобіць карункамі. Вышывалі Фядора з Хомкавай Волькай, а карункі прынесла жонка Фёдара-японца Паліксена” [3, с. 438].

У раманах У. Гніламедава “Вайна” (2010), “Пасля вайны” (2015) паказаны вобраз славянскай жанчыны, які надзелены такімі рысамі нацыянальнага характару, як гасціннасць, шчырасць, спагада і дабрыня. У рамане “Пасля вайны” Фёкла дзеліцца хлебам, бульбай з жабраком-пагарэльцам, які наведаўся ў вёску: «“На падаянне жыву. Хто што дасць. Можа, хоць варыўца сырога? Можа, картоплі ёсць? У прысаку спяку… Здаецца, каб пад’есці хлеба даволі, дык і бяды б не было. Есці надта хочацца”. Фёкла прынесла з дзясятак бульбін і лусту хлеба з рэшткамі запечаных кляновых лісцяў. Не дай, дык тады самой соромна хлеб той есці. Але які там хлеб? Хлеб яна пякла дамешчваючы грэцкую муку, а часцей – драную бульбу, дадавала льняны або канапляны жмых» [4, с. 9]. Сутнасць гасціннасці заключаецца ў прадстаўленні чужынцу ўвагі і абароны. Разам з хлебам звязана ўяўленне пра долю чалавека. Хлеб выступае ўвасабленнем добрага лёсу чалавека. Сімвалічнае пажаданне лепшай долі ў творы паказана ў сцэне, калі Фёкла не толькі частуе, але і дае жабраку з сабой гасцінец: “Прасівец, атрымаўшы лусту хлеба, печанага з бульбай, перакінуў цераз плячо свае хатулі, яшчэ раз падзякаваў і патэпаў сваёй дарогай. Фёкла доўга пазірала яму ўслед, пра нешта думала” [4, с. 10].

У характары славян – павага да госця, адна з праяў якой выражаецца ў жаданні падзяліцца лепшым пачастункам. У рамане “Вайна” такой гасціннай гаспадыняй паказана ўдава Аграфена, што жыве на хутары, які наведалі партызаны: “Сапраўды, Аграфена была такая, што не магла не адгукнуцца на людскую бяду і не падтрымаць тых, хто ступіў на сцяжыну змагання са злом, якое прыйшло аднекуль на яе зямлю. Яна моўчкі абварыла бульбы, падагрэла боршч, разлажыла

ў міскі салёныя гуркі і капусту, паклала на стол некалькі пузакаватых цыбулін. Знайшла нават пляшку самагонкі. Гасцінная была кабета, бо ў дадатак да ўсяго пачала яшчэ з яечнай мукі пячы аладкі" [3, с. 171]. Але цёплая сустрэча скончылася трагічна, бо партызаны на хутары папалі ў акружэнне, трапіўшы ў "пастку" часцей вермахта. Здаецца, што ў момант, калі Аграфена адчувае, што фактычна нічым не можа дапамагчы і абараніць ад бяды завітаўшых у яе хату людзей, ёй застаецца толькі маліцца перад абразом Багародзіцы-заступніцы. І яна "упала ў покуце перад абразом на калені і пачала гучна маліцца, а потым не вытрымала і роспачна залямантавала" [3, с. 173]. Сапраўды, любая вайна – гэта ў першую чаргу супрацьстаянне ідэй, духоўнай моцы. І нават калі ў чалавека няма ў руках зброі, яго духоўная еднасць з абаронцамі на нябачным сілавым полі ўзнімае на барацьбу, дае магчымасць не страчваць надзеі і, канешне, набліжаць момант Перамогі.

Тэма Вялікай Айчыннай вайны набывае новае гучанне ў творчасці пісьменнікаў, якія нарадзіліся пасля Перамогі 1945 г., – *прадстаўнікоў нашчадкаў пакалення пераможцаў*, – Міхася Пазнякова (нар. 1951), Зінаіды Дудзюк (нар. 1950) і інш.

Гуманістычны падмурак мае вобраз Марфы ў апавяданні "Дабрыня" (2015) М. Пазнякова. Нягледзячы на вялікі матчын боль, яна гатовая сагрэць і падтрымаць кожнага. Нагадаем пра традыцыі беларускай літаратуры па стварэнні велічнага і праніклівага вобраза беларускай жанчыны-сялянкі, у якой баліць сэрца не толькі за сваіх дзяцей, але і за чужых. Вобраз-архетып маці прысутнічае ў творах трох пакаленняў літаратараў беларускай ваеннай прозы розных перыядаў развіцця беларускай літаратуры. Гэта апавяданне "Маці" (1957) Я. Брыля, раман "Вайна" (2010) У. Гніламедава, апавяданне "Дабрыня"(2015) М. Пазнякова.

У апавяданні "Дабрыня" М. Пазнякова прысутнічае матыў мацярынскай самаахвярнасці. Падобны жаночы вобраз адлюстраваны ў пранікнёным апавяданні "Маці" Я. Брыля, у якім гераіня твора ў адным з эпізодаў, нягледзячы на смяротную пагрозу, вырашае дапамагчы беглым з лагера і пачаставаць прасіўцаў, але сама пападае ў пастку за тое, што пашкадавала чужых сыноў, як магла б дбаць пра сваіх. Але ў апавяданні "Дабрыня" М. Пазнякова гэты вобраз жанчыны набывае асаблівы накал, бо паказана маці, якая, нягледзячы на страту закатаванага захопнікамі сына, здольная шкадаваць варожага салдата. Марфа шэпча ўслед разгубленаму і заплаканаму немцу, які пакідае вёску, не праклёны, а пажаданне вярнуцца як мага хутчэй да сваіх родных: "Хай дачакаюцца дзеткі бацьку. Хай дабярэцца да сям'і салдат" [8, с. 15]. Разуменне чалавечага болю сведчыць пра духоўную веліч і мужнасць, якія адлюстраваны ў гэтым жаночым вобразе. Сэрца маці мацнейшае за варожую ўзброеную сілу і яе салдат.

Традыцыі дакументальна-мемуарнай прозы пры адлюстраванні вобраза жанчыны падчас вайны працягвае З. Дудзюк, гэта шматгалоссе ўспамінаў прадстаўлена ў выданні "Выжыць на дарозе смерці".

Асаблівае месца ў творах сучасных празаікаў на тэму Вялікай Айчыннай вайны надаецца асэнсаванню жаночага подзвігу. Назіраецца эвалюцыя вобраза жанчыны, для якой характэрна ваяўнічасць, рашучасць падчас супраціўлення ворагу. Калі для твораў савецкага часу характэрны стрыманы паказ, то паступова мастакі слова звяртаюцца да пранікнёнага псіхалагізму ў адлюстраванні жанчыны на фронце, у тыле, у акупацыі. Яны не проста выконвалі ваенную працу (санітаркі, сувязісткі, разведчыцы, падпольшчыцы, партызанкі), але і станавіліся ўвасабленнем мужнасці, стойкасці і міласэрнасці ў самых нечалавечых умовах.

Тэма Вялікай Айчыннай вайны прысутнічае ў творах сучасных беларускіх празаікаў на маральна-этычную тэматыку, у якіх разам з адлюстраваннем рэалій сучаснага жыцця беларускага грамадства закранаюцца хвалюючыя пытанні здрадніцтва на вайне ("Па веры вашай" У. Гаўрыловіча), забойства або пакарання ("Свая філасофія вайны" У. Мароз), віны і прабачэння за карніцкія дзеянні ("Дараванне" А. Брава).

Пасля вайны наступае мірнае жыццё і паўстае новае пытанне – пытанне прабачэння. Прайшло некалькі дзесяцігоддзяў пасля Перамогі, нарадзіліся ўнукі і праўнукі тых, чыё жыццё было апалена вайной, з'явіўся новы дзяржаўны лад на абсягах былой савецкай краіны, сталі адкрытымі межы паміж дзяржавамі, якія раней прадстаўлялі сабой розныя – сацыялістычны і капіталістычны – блокі. Свет скіраваўся да пашырэння і развіцця сувязей паміж рэгіёнамі, краінамі, людзьмі,

але ў гісторыі кожнай беларускай сям'і жыве памяць пра трагедыю пякельных саракавых гадоў як асабістую бяду, крыўду і непрабачэнне за людскія страты. Цяжка папрасіць прабачэння за карніцкія дзеянні, але і дараваць таксама цяжка.

Тэму віны і прабачэння закранае А. Брава (нар. 1966) у аповесці "Дараванне" (2011). Дзеянні ў творы адбываюцца ў канцы XX стагоддзя падчас адкрыцця "жалезнай заслоны" паміж былымі савецкімі рэспублікамі і замежжам. Адна з прыкметных сацыяльных з'яў таго часу – сітуацыя, калі дзяўчаты і жанчыны былой краіны саветаў сталі выходзіць замуж за замежнікаў, іх лёс надалей складаўся за мяжой. Галоўная гераіня твора Ларыса Вашкевіч-Краўз узяла шлюб з немцам Ральфам, пераехала ў Германію. Яны жывуць у доме разам з хворым свёкрам Гансам, ветэранам вайны, які пакутуе на хваробу Альцгеймера і паступова страчвае сувязь з рэальнасцю. Беларускай эмігрантцы выезд за мяжу матываваны жаданнем палепшыць матэрыяльнае становішча. Але мары пра замежную казку і бесклапотнае жыццё разбіваюцца ўшчэнт, калі ў Германіі яна сутыкаецца з тым, што вымушана працаваць даглядчыцай старога хворага чалавека. Спачуванне, цярплівасць, пакора – якасці, якімі валодае галоўная гераіня, не губляе іх, здаецца, ні пры якіх абтавінах. Але своасаблівым іспытам на чалавечнасць з'яўляецца сітуацыя, якая звязана з ваеннай тэмай у аповесці.

"Рэха вайны" ў творы адчувальнае, асабліва гэта паказана ў сцэне, калі Ларыса даведалася пра тое, што былы салдат Ганс у гады вайны быў на яе малой радзіме: "А калі ён, каверкаючы, вымавіў назву з дзяцінства знаёмага ёй горада, яна не магла больш падманваць сябе: менавіта так усё і было – невыпадкова ён тады распытваў яе, і пра аэрадром дакладна ведаў… Унутры яе нібыта штосьці абарвалася… Некалькі начэй пасля гэтага яна ляжала без сну, і патрабавальнае гуканне старога, гучнае, як баявая труба, выдатна чутнае нават на другім паверсе, гуканне, якое раздавалася звычайна каля чатырох, апярэджваючы ўсе ранішнія гукі вёскі, заспявала яе з мокрым ад слёз тварам" [5, с. 31–32]. Аўтар паказвае цяжкі ўнутраны крызіс. З аднаго боку, Ларыса адчувае боль і нянавісць, а трэба знайсці сілы, каб іх пераступіць. З другога боку, далёка ад малой радзімы яна не згубіла еднасці з роднай зямлёй, бо ніякае матэрыяльнае дабро не можа знішчыць з памяці Ларысы крэўную сувязь.

Ларыса паўстала перад выбарам: прабачыць або не дараваць? Зразумела, што яна не можа дараваць чалавеку, які на яе малой радзіме калісьці ўдзельнічаў у карніцкіх аперацыях. Пякельныя ўспаміны пра трагічную гісторыю роднай вёскі, пра лёс аднавяскоўцаў і сям'і ў часы ваеннага ліхалецця не даюць спакою і быццам правакуюць на помсту. Яна адчувае, што не хоча дапамагаць хвораму свёкру Гансу Краўзу, былому нямецкаму салдату, лёс якога быў звязаны з трагічнымі часамі ў яе родных мясцінах. Аднак і не дапамагчы хвораму чалавеку, які знаходзіцца ў такім цяжкім стане, гучыць як прысуд. Прабачыць або не дараваць? Пісьменніца вымушае чытача падумаць над гэтым пытаннем, хоць і не дае на яго прамога адказу.

Атмасфера напружанасці і драматызму ў творы мяняецца, калі нечакана Ларыса трапіла на дзённікавыя запісы Ганса. Пачаўшы чытаць яго ўспаміны, змешчаныя ў сшытку, які быў выпадкова знойдзены, Ларыса даведалася пра каханне Ганса і дзяўчыны Зосі падчас вайны, пра яго шчырае жаданне ўратаваць яе ад бяды і трагедыю, якую ён перажыў, убачыўшы яе забітай. Да канца жыцця Ганс шукае адказы на складаныя пытанні сэнсу гвалтоўнага нападу на землі савецкай краіны: «У лесе мне паказалі сляды партызанскага лагера: папялішчы, крэпасці з бярвення. Раніцай бачыў у вёсцы павешанага партызана. На грудзях у яго дошчачка з надпісам: "Я забіваў нямецкіх салдат". Навошта мы прыйшлі на гэтую зямлю? Каб забіваць і быць забітымі?» [5, с. 69].

Кульмінацыйны момант аповесці – момант даравання. Знаходзячыся ў іншай краіне, Ларыса, па ўспамінах Ганса, зноў перажывае мінулую трагедыю сваёй сям'і, спаленай вёскі. Суперажыванне быццам яднае, робіць роднаснымі душы Ларысы і былога нямецкага салдата Ганса, які спрабаваў адвесці бяду ад тых, хто быў блізкім яе сэрцу.

Высновы. Такім чынам, у эпічных творах беларускіх празаікаў мяжы XX–XXI стст. адчуваецца захаванне традыцыі асэнсавання вайны, а таксама адлюстравання жаночых вобразаў – клапатлівай маці, для якой не існуе "чужых сыноў", вернай жонкі, нястомнай працаўніцы, салдатцы.

Новая хваля ў паказе вайны і вобраза жанчыны датычыцца таго, што празаікі трох пакаленняў літаратараў ад звароту да гераічнага пафасу скіраваліся да выкрыцця псіхалагічных перапетый пры адлюстраванні трагедыі “маленькага чалавека”, паказе жанчыны на вайне. Звяртаючыся да вобраза Франі ў аповесці “Пакахай мяне, салдацік”, В. Быкаў узнімае пытанне, як вайна крадзе ў дзяўчат маладосць і будучыню, у фокусе аўтарскай увагі знаходзіцца тэма страчанага пакалення. Разам з тым у творы падкрэсліваецца, што вайна “не агрубіла” людзей, маладая жанчына паказана як высока духоўная асоба.

У раманных цыклах пісьменнікаў пакалення “дзяцей вайны” І. Чыгрынава, У. Гніламедава выразна акрэслена тэма жанчыны-маці і вясковай працаўніцы. У пенталогіі І. Чыгрынава жаночыя вобразы Марфы Зазыба, Ганны Карпілавай, Зіны Зазыба вылучаюцца неверагоднай стойкасцю, унутранай высакароднасцю. Для жанчын у раманным цыкле характэрна стрыманасць на словы, жыццёвая мудрасць, што дазваляе ім захаваць чалавечнасць нават на папялішчы. Праз асобы сваіх гераінь (напрыклад, Фёкла, Аграфена) у раманах “Вайна”, “Пасля вайны” пісьменнік У. Гніламедаў паказвае ўменне знаходзіць сілы перажыць любыя трагедыі, міласэрнасць, маральную чысціню, гатоўнасць да самаахвярнасці. Абодва пісьменнікі, засноўваючыся на асабістых дзіцячых успамінах пра вайну, паказваюць сваіх гераінь са спачуваннем, падкрэсліваюць іх пакутніцкі лёс. Па сутнасці, на іх плечы кладзецца адказнасць за захаванне роду і маральных каштоўнасцей.

У рамане “Вайна” У. Гніламедава дэндралагічныя вобразы маюць жаночы пачатак, іх выкарыстанне ў прозе на тэму Вялікай Айчыннай вайны – працяг традыцыі, закладзенай у літаратуры савецкага часу, скіраваны на падкрэсленне трагічнага стану, у якім аказалася жанчына на вайне, як і ў цэлым краіна.

У творчасці празаікаў, якія з’яўляюцца прадстаўнікамі нашчадкаў пакалення пераможцаў, адзначаецца новая хваля ў асэнсаванні гістарычнага канфлікту, рэпрэзентацыі жаночых вобразаў. Вайна часта разглядаецца не толькі як мінулая падзея, а праз прызму памяці, якая баліць, гэта па сутнасці траўма, якая ўплывае на нацыянальную свядомасць і сучаснасць. У творах сучасных празаікаў пры асэнсаванні падзей Вялікай Айчыннай вайны жаночыя вобразы падаюцца ў звязцы з адлюстраваннем тэмы міласэрнасці (выратаванні жыцця іншых людзей) і захаваннем духоўнасці ў любых умовах.

У цэлым, у беларускай прозе вобраз жанчыны паказаны ў кантэксце адлюстравання спалучэння трагізму вайны і пошуку асабістага шчасця. Гэтая тэма развіваецца ў рэчышчы дакументалістыкі і псіхалагічнай рэфлексіі. Мастацкая думка сучасных празаікаў Беларусі надзвычай чуйная да памяці пра трагічныя старонкі ваенных часоў сярэдзіны мінулага стагоддзя і яе шматгалосных адбіткаў у сучасным жыцці. Вобраз жанчыны ў беларускай ваеннай прозе падчас новай літаратурнай сітуацыі – шматаблічны, шматсімвалічны, адлюстраваны ў кантэксце адвечнага, маштабнага і шматаспектнага пошуку трывалых асноў духоўнасці.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Гіль, М. Раман – гэта народ: [інтэрв’ю з лаўрэатам прэміі БССР Іванам Чыгрынавым] / М. Гіль // Літаратура і мастацтва. – 1979. – 29 чэрв. (№ 26). – С. 7–9.

2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. / НАН Беларусі, Аддз-не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд.: У. В. Гніламедаў, С. С. Лаўшук. – Мн.: Бел. навука, 2002. – Т. 4, кн. 1: 1966–1985. – 928 с.

3. Гніламедаў, У. Вайна: раман / У. Гніламедаў. – Мн.: Бел. навука, 2014. – 626 с.

4. Гніламедаў, У. Пасля вайны: раман / У. Гніламедаў. – Мн.: Бел. навука, 2021. – 522 с.

5. Дараванне: аповесці / А. Ждан, А. Брава, А. Федарэнка [і інш.]. – Мн.: Аверсэв, 2023. – 317 с.

6. Крикливец, Е. В. Современная белорусская литература о Великой Отечественной войне: традиции, идеология, поэтика / Е. В. Крикливец. – Витебск: ВГУ, 2025. – 132 с.

7. Курыпка, М. Гераічны і трагічны модусы мастацкасці ў сучасным рамане пра Другую сусветную вайну ў англійскай і беларускай літаратурах (кан. XX – пач. XXI ст.): аўтарэф. дыс. … канд. філал. навук: 10.01.03; 10.01.01 / Курыпка Мікалай Алегавіч; Бел. дзярж. ун-т. – Мн., 2022. – 24 с.

8. Пазнякоў, М. П. Хлеб для партызанаў: апавяданні, эсэ, аповесць / М. П. Пазнякоў. – Мн.: Чатыры чвэрці, 2015. – 93 с.

9. Чыгрынаў, І. Выбраныя творы / І. Чыгрынаў. – Мн.: Харвест, 2008. – 992 с.

References

1. Gil' M. Roman is a people. *Litaratura i mastatsva* [Literature and Art], 1979, June 29, pp. 7–9 (in Belarusian).

2. *History of Belarusian literature of the 20th century. Vol. 4, book 1: 1966–1985.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2002. 928 p. (in Belarusian).

3. Gnilamedau U. *The war.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2014. 626 p. (in Belarusian).

4. Gnilamedau U. *After the war.* Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2021. 522 p. (in Belarusian).

5. Zhdan A., Brava A., Fedarenka A., Badak A., Benzyaruk A. *Forgiveness. Stories.* Minsk, Aversev Publ., 2023. 317 p. (in Belarusian).

6. Kriklivets E. V. *Contemporary Belarusian literature about the Great Patriotic War: traditions, ideology, poetics.* Vitebsk, Vitebsk State University, 2025. 132 p. (in Russian).

7. Kurypka M. *Heroic and tragic modes of artistry in the modern novel about World War II in English and Belarusian literature (late 20th – early 21st centuries).* Abstract of Ph. D. diss. Minsk, 2022. 24 p. (in Belarusian).

8. Paznyakou M. P. *Bread for the Partisans.* Minsk, Chatyry chvertsi Publ., 2015. 95 p. (in Belarusian).

9. Chygrynau I. *Selected works.* Minsk, Kharvest Publ., 2008. 992 p. (in Belarusian).

Информация об авторе

Дуктова Любовь Георгиевна – кандидат филологических наук, доцент. Белорусский государственный университет (пр-т Независимости, 4, 220030, Минск, Республика Беларусь). E-mail: duktova.liubou7@gmail.com

Informatiom about the author

Liubou G. Duktava – Ph. D. (Philol.), Associate Professor. Belarusian State University (4 Nezavisimosti Ave., Minsk 220030, Belarus). E-mail: duktova.liubou7@gmail.com